

Erkin iqtisodiy zonalarda sanoat kooperatsiyasi va mahalliyashtirish orqali mahsulot raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari

Aminov Hamidjon Olim o'g'li

Turon universiteti Andijon kampusi magistratura bo'limi
2-bosqich talabasi.

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy ishda O'zbekiston Respublikasidagi erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) faoliyatida mahsulot tannarxini shakllantiruvchi fundamental omillar va ularning eksport raqobatbardoshligiga ta'siri chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, EIZ rezidentlari tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarda import butlovchi qismlar ulushining yuqoriligi (o'rtacha 60-70 foiz) milliy eksportni tashqi konyunktura o'zgarishlariga, xususan, valyuta kursi tebranishlari va global logistika narxlariga o'ta ta'sirchan qilib qo'yimoqda. Ishda EIZ hududida vertikal integratsiyalashgan sanoat klasterlarini tashkil etish, "langar" (anchor) korxonalar atrofida kichik va o'rta biznes subyektlarini birlashtirish hamda hududiy aglomeratsiya effektidan foydalanish orqali mahsulot tannarxini 15-20 foizga pasaytirish imkoniyatlari ilmiy asoslangan. Tadqiqot yakunida imtiyozlarni mahalliyashtirish darajasiga bog'lash va raqamli kooperatsiya platformalarini joriy etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar:

Erkin iqtisodiy zona (EIZ), mahalliyashtirish darajasi, tannarx strukturasi, sanoat kooperatsiyasi, klaster nazariyasi, aglomeratsiya effekti, import o'rnini bosish, eksport narx strategiyasi, tranzaksion xarajatlar.

Jahon iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida xalqaro savdo munosabatlari tubdan o'zgarmoqda. Globallashuv jarayonlari bilan bir qatorda, proteksionizm (ichki bozor himoyasi) va mintaqaviy iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi kuzatilmoqda. Bunday sharoitda rivojlanayotgan mamlakatlar uchun eksportni rag'batlantirishning an'anaviy usullari – arzon ishchi kuchi va xomashyo resurslari eksporti – o'z samarasini yo'qotmoqda. Endilikda jahon bozorida faqatgina **yuqori qo'shilgan qiymatga ega**, texnologik jihatdan mukammal va **narx jihatidan raqobatbardosh** mahsulotlarga o'z o'rnini topa oladi.

O'zbekistonda tashkil etilgan Erkin Iqtisodiy Zonalar (EIZ) milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirishda muhim drayver vazifasini bajarishi lozim. Biroq, o'tkazilgan dastlabki tahlillar shuni ko'rsatadiki, aksariyat EIZlarda faoliyat yuritayotgan korxonalar xorijiy texnologiya va butlovchi qismlarga yuqori darajada bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu esa "Yig'uv sexi" (Assembly plant) modelining shakllanishiga olib kelib, mahsulot tannarxini pasaytirish va eksport geografiyasini kengaytirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – EIZlarda shunchaki korxonalar sonini ko‘paytirish emas, balki ular o‘rtasida mustahkam sanoat kooperatsiyasini yo‘lga qo‘yish orqali mahsulot tannarxini optimallashtirish va eksport raqobatbardoshligini ta‘minlash mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

Erkin iqtisodiy zonalardagi bugungi holat tahlili shuni ko‘rsatadiki, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlarning tannarx tarkibida xomashyo va materiallar 60-70 foizni tashkil etadi. Agar ushbu xomashyo import qilinsa, eksportyor korxona ikki tomonlama xatarga duch keladi:

Valyuta xatari: Milliy valyutaning devalvatsiyasi (qadrsizlanishi) import qilinadigan xomashyo narxini so‘m ekvivalentida oshirib yuboradi. Natijada korxona tannarxni ushlab turish uchun eksport narxini oshirishga majbur bo‘ladi, bu esa tashqi bozorda mijoz yo‘qotilishiga olib keladi.

Logistika leveraji: O‘zbekiston "double-landlocked" (dengizga chiqish uchun kamida ikki davlat chegarasini kesib o‘tish kerak bo‘lgan) mamlakat hisoblanadi. Xomashyoni xorijdan olib kelish transport xarajatlari mahsulot tannarxining 15-20 foizigacha yetishi mumkin. Bu raqobatbardoshlikni pasaytiruvchi jiddiy omildir.

EIZ hududida joylashgan korxonalar ko‘pincha bir-biridan mustaqil, "orolcha" rejimida faoliyat yuritadi. Masalan, bitta zonada joylashgan ip-kalava ishlab chiqaruvchi korxona mahsulotini xorijga xomashyo sifatida sotadi, uning yonidagi to‘qimachilik fabrikasi esa xuddi shunday ip-kalavani Turkiya yoki Xitoydan import qiladi. Bu **tranzaksion xarajatlarning** asossiz oshishiga va qo‘shilgan qiymat zanjirining uzilishiga sabab bo‘lmoqda. EIZlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va eksportni rivojlantirish uchun quyidagi mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq:

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot va tahlillar asosida, Erkin iqtisodiy zonalarda mahalliyashtirish va kooperatsiyani rivojlantirish orqali eksportbop mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha quyidagi ilmiy xulosalar va takliflar shakllantirildi:

1. Imtiyozlar tizimini transformatsiya qilish:

Amaldagi qonunchilikda EIZ ishtirokchilariga kiritilgan investitsiya hajmiga qarab imtiyozlar beriladi. Taklif etiladiki, imtiyozlar muddati va hajmi endilikda **"Mahalliyashtirish darajasi"** ko‘rsatkichiga bog‘lanishi kerak. Mahsulot tarkibida mahalliy xomashyo ulushi qancha yuqori bo‘lsa, korxona shuncha uzoq muddatga soliqdan ozod etilishi lozim. Bu korxonalarni importdan voz kechishga iqtisodiy tomondan majburlaydi va rag‘batlantiradi.

2. Sanoat ipotekasi va tayyor infratuzilma:

Kichik butlovchi qism ishlab chiqaruvchilarni EIZga jalb qilish uchun ularga "Sanoat ipotekasi" asosida tayyor bino va inshootlarni berish tizimini kengaytirish kerak. Kichik biznesning mablag‘i qurilishga emas, balki to‘g‘ridan-to‘g‘ri texnologiya sotib olishga yo‘naltirilishi, mahsulot tannarxini pasaytiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

3. Standartlashtirish va Sertifikatsiyalash markazlari:

Mahalliyashtirilgan mahsulotlarning xalqaro bozorga chiqishi uchun EIZ hududining o'zida xalqaro akkreditatsiyadan o'tgan laboratoriyalar faoliyatini yo'lga qo'yish zarur. Bu eksport jarayonidagi vaqt va moliyaviy xarajatlarni qisqartiradi.

Xulosa qilib aytganda, EIZlarda eksportni rivojlantirishning kaliti — bu importni shunchaki taqiqlash emas, balki samarali sanoat kooperatsiyasi orqali mahalliy mahsulotning tannarx va sifat jihatidan ustunligini ta'minlashdir. Faqatgina chuqur o'ylangan klaster siyosati orqaligina O'zbekiston jahon bozorida xomashyo yetkazib beruvchi emas, balki yuqori texnologik mahsulotlar eksportyori sifatida o'z o'rnini mustahkamlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sanoat kooperatsiyasini yanada rivojlantirish va talab yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4302-son Qarori.
2. Porter, M. E. (1998). *Clusters and the New Economics of Competition*. Harvard Business Review, 76(6), 77-90.
3. Krugman, P. (1991). *Increasing Returns and Economic Geography*. Journal of Political Economy, 99(3), 483-499.
4. Rodrik, D. (2004). *Industrial Policy for the Twenty-First Century*. Harvard University.
5. Vahobov A., Malikov T. *Moliya va soliqlar: darslik*. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.
6. Tursunov, B.O. (2022). "O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalar faoliyati samaradorligini oshirishning strategik yo'nalishlari". *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* ilmiy elektron jurnali.
7. Jahon Banki hisoboti. (2023). *Uzbekistan: Strengthening the Private Sector for Export-Led Growth*. World Bank Publications.